

UJACHE UDAGO ỌTATA: ABEKI TODU K'ONE LULE ỌTATA

Igala

Michael Achile Umameh

Iko igbele igbele one a lule oji ere kpai ọwọ, dabu am'ela abere mele duu. One lule ti Afolo, Ọmataina kpai Ehi-elika le. Ọmọ ere kpai ọm'ọwọ ch'okwujo t'ọrela duu le; Oji iko ma ch'alu kate. Oji ika kpai ago; okuku- Ọwọ kpai okuku-ere; agele-ere kpai Ọlọ-ọwọ; ere kpai ọwọ, n'oma ọwọ kpai ọma-ere m'elu elu, ma nwọ n'anyiga oji ma ge. Ọm'ọwọ kpai ọm'ere jọ chili-chili kwi ọma-ere lile ti Ọmonu-ọwọ gbogbo na ti ọm'ọwọ kpai ọma-ere otitala. Egab le Ọmonu-ọwọ che meru ọmọwọ duu, abale ọma-ere lile de ge. Ere kpai Ọwọ ch'efu.

Ma ch'ateko ekeji n'anwọla ny'ugboduu kia tene le; Aja, Urọ, ategwu t'ate t'ogane oli kpai Uwo, ugoboduu k'ule de. Ichẹka ch'efu omi, ma k'ọwọ dama teko ola ki tu t'aju omi, ch'ogwe baki ẹrọ t'omi. Ma tukana lala Uja-ibe kpai Uja-achẹ, odo ma, ch'odo ateko. Ma nwọ me nwu ọla ma ch'enwu eku- ọla kw'alu, egbọ kw'ẹti, ulu kw'imọ, abeki ugane kw'aju.

Utachikimii ma jenwu ichẹkibọ che ch'odufa nw'aliẹna. I ya wọ kuma m'ọka ma nwu efu ma. Ogu eja mu ma du ch' afeju r'ateko k'ere kpai ọwọ achẹ nw'ekeji. Ma chane doli ejeji ma.

Ukpalu filo me kw'ugbo ibe, taki imudu t'ukọlọ che ẹrẹrẹ. Ichane eyaye gboo, oji ukpahiu ọwọ kpai ẹrẹ. Ugbo eki gbityi tule dee taa, i na yaye. Ikeli meji ch'efu, ma la kp'ikpekpeli ola ma mama n, abajoi ma f'ukomu me kw'ugbo alu, ma chane j'emimini ola ma. Iya iya imu'dolo ek'egọ ene ki nyọ-tule; Ọwọ na ba alu k'ọma-owo jọ chilichili kpai unyo, ama ina ch'akọru alu k'ọma-ẹrẹ de kpai. Ẹrẹ chane ko bọ kpai akọru onugo, alu ka ọma-ọwọ de piẹlẹ nw'ẹbi! Oligichii te ef'ojọ gwẹ, atiko-atiko ina kp'ukọlọ edama-che alumeji ma biẹ. Ukpoji nwu mu d'ene ukpahiu; taku ma k'ajo r'ogba ọrọ-ela kibọ.

Ukpalu d'ibe ẹtukana wa. Ibe omemele, k'ogbodu ma je. Ama abu ta? Abo ka d'ibe uja-achukpa wa- ẹrẹ kpai ọwọ abu ma j'uja-achukpai lee. Ichekibọ n'iya Ọkwochageli, erọ nyate, ule, abeki iche, abeki iwẹlẹgẹde ama ọchaka eiduu ma kọ gba todun ma ch'egbityi, ma la neke n'ache-jẹ wa. Ukpalu nwọ lia ge, alu ki f'ibe me kwugbo Oji, im'oyi ki ma gbityi duwa. Ero-ọla duu na d'ibe e tukana ojojọ-ojojọ wa. Ọwọ kpai Ẹrẹ je.

Ma f'Ọgbọ uja da te ef'oko, ki meru aji ka. Ọrọ-ela du ch'ija-ija todun ubi abeki achigili duu, alu k'edọ che kparu ujai. Eju che gbityi-jọ ag'emi-gemi m'ugbo k'enwu ubailo a kwo wa; Eti t'ane jọ aneti r'ugbo k'ekwukwu ọla a kwo wa; Imọ che f'ane jọ agb'ulu ugbo k'achigili duu k'aju ma li n abeki eki eti ma gbon a le wa; ukpalu che m'ọla ukwa kpai ekpogwu ẹnwu achigili.

Ujafu gbọrọ, idu kpolo ọgọgọ m'ele Oko, omi kpai afu. Am'ela Abẹrẹmẹlẹ mẹlẹ d'ogba jeju, ab'elile n'ẹtọ oli emimi a du nwa ku ma wa efu ebọebọ. Ma ch'utọ ujọ am'Ejẹ, ab'ere melee kwulaa, Idu, Ehi-elika, Otinya, Adagba, Egbi, Inyakulumi, okwunọ, Efaa, abede, adeji, amọrọ, kpai ikẹlẹku. Am'ela efu omi, Ọkakwu, Eja, Ọnye, k'oji

dufu kw'efu aji jọ. Ama abere meji, Obijimu, Awo, tolotolo m'ika ma ejo n'oji uyo; Am'Ewe ja ch'ekwukwu oji oli; Olule akeli iko duu. Agaara, Idenekwu, enwu du ki n'ere wewe k'i afa anepete abeki oji oli. Owailo l'oyeye, ibe-ibe; Abuta ra t'ate-t'ogane ofe nwu mane ugbo kate n. Oge, Obugu, Ukabu, ja ro t'emi-t'emi oj'oli. Am'oli kpai Egbe ja ju kw'owo eyi t'owo anumọ, taku ma dago chii.

Alu m'ogbo uja da kpai eli:

Awa che-i ka n'uyo
Awa che-i ka n'uyo
Awa che-i ka n'uyo
Todụ ochakaa wa
kw'eto ka

Owo kpai ere feboyo ku ma gba kp'edo ka ukpoji nwu; emini, eju epi, ederema a do n. Ere ch'ogako ki d'omu t'uja ejodudu; ma m'oli du ro tane. Ere, awohi abeki awoto, abeki udama ejeji ma, dukpe e d'oli kwane du rikpolo. Ere meji-eji neke kp'ilo dama egba duu efu uja-i, ma neke n'amoma-ere, okoke abeki edama, e ch'uche. Ma j'alinwala; ma k'eche; ma fedo lichi ona ojojio-jojio amaa, ma neke du kwane nyonyo n: ekeche ma, ch'oreere ny'ogba. Oma-owo l'igo-i, ma f'ukomu me kw'ugbo alu, chane ed'okeke-anyi, nwonyi. Owo ki d'omu uja, chane edola nwa, alule igbele dabu oko Italo, ma na m'uju todụ unyo, taku ma ch'oka l'ona wewe d'oli kwane. Ma mu du ro t'efu oko, ujeju kpai Igo ki tei chane e nwulo a'wohi ma. Ma na d'oka ojojio-jojio t'ejugede; okuta eginini ma na du kw'efu ugba Ochikapa; ma d'owu l'ebije-ugenwu; ma na am'enwu eku eginieginini k'oli lile eche; ma fokwo gbe ma na ro t'onajiji, uche ojojio-jojio k'oma-ere ma n'eke n'ona nwu n. Ere gw'adigo, ayaye oka kpai uche am'efu nw. ile ki tei chane gw'owo akiliwo nwu uche Owo, edo ere mu kpabie elile-elile. Ama aludu kide ma je gbwoonyo kw'efu uja n, ma na da kele-kele ona ku ma neke du uja i e.

Otitala nwu, ilia n'oji ere kpai oma-ere edudo uja. Ema gbite n. Owo i ma anwola chaka du kw'owo okokoloka nat'ekeji. Ibete dei, om'owo na ka, ina-ke. Igo tei ke. Owo mu d'ogani; eju che mer'ane, Igo-ego ch'egbite, ebutu na tefu imo, ina hihia; Ere kpai om'ere j'ate efu afu: 'nyayo juu', mu d'ukwa am'one chakaa, taku ma chane ekeli.

Nyayo Nyayo juu
Hakuna matata
Fuata Nyayo
Hakuna matata
Turukeni angani

Ama eju ma che kparu Owo kpai Ere. Owo kpai Ere. efu iko gwe ki lalei ma gw'achoka ojojio-jojio kpai uche ubailo, ch'ane ega nw'uhia. Owo ch'ane rakwu efu uwo, I naa mi ligoligo ligaliga wa b'ane ma. Ma mi peee, ma nwo j'alinwala nyu ge. Abajoi ma nada ku ma neke gwonyu ane, ama Uche amone ki joi je n todụ ku ma lule oji ere manyu. Oma-ere chane ed'okeke anyi. Edo owo che folo todụ anyi inacha i, ma j'anyu ku ma d'anwola nyate ge. I je che n. Todụ uhia ma m'owo gwo. Edo ere ch'ebọ efu uche ukpahu: ma le t'ate-t'ogane, t'emi-tanumo, rot'ate, rot'onajiji, anwola la wane n. Owo chane e ch'ihianyi, ama ma gbenyo ka ama d'ogbo Uja. Ama ochaka ma, ti uche ki wa gigo, enwu awuwu kpo tejugede lugbo Owo. Oma-owo lile ki naada egba egidi, kwo

tate kwugbo am'oma-owo kibọ. Owo-ela kibọ. na m'ola anyi inacha taku ma nwọ enwu afiteju omune; Oma-owo lile ki tate jenwu ukpahu udama Owo ki bulo n, ama ukpahu e gwonyu kpai e kpaka many enwu nwọ jukpa manyu. Enwu de i? En'Olo mu d'agbiti kia lule egbo!

Ajo ene ki du te, gb'owo melu, aluk owowo kpai omeru. Aluduu ku ma ka le, ma neke k'ajo ene ki du n; Orela du ch'egba efu eku ma che-Oji ere n'ogba, agba-ere n'ubi. Awoto agwe awohi, taku Awohi agwe awoto, ma ch'okujọ. Ma na j'inwa, j'emimini, ma naa ne'ene; Enwu ch'anwola taa? Ma f'uma ne kakini: Anwola ch'udama ochaka orela. Ukpe owola duu ch'ojoji-ojoji, ikpekpeli ki do n.

Ama, todụ k'oligichi abei ki we che eju-ogba kpai e kp'ona ru ugb'alu, ma fibe lo kado, kakini, a kwemi togba, Onu ki la lule otata, ere ki che lonyane kpai Owo ki j'ate efu afu. Edọ anwola ch'eboọ efu alo i, amoma eju ogba anaa lule ere mele, kuma wegbenyo ete ma. Ma f'ukolo kpe: Ere a ne anwola, ma la kpo tane ule, Owo ach'ukolo duu kpai enwu ekwu duu. Alu k'ere kpai oma-ere na ch'ukolo egbiti adu ene, Owo na n'ola da d'oka ch'ukolo ogbegbele, inaa nwọ d'ujenwu t'alu. Alu, abeki Enyi na je, inaa koche l'ofa naa t'efu. Enyo duu efu na piili ny'efu ifi, enyo chakaa i ifi la na kpe r'eto-eto anwola. Echu duu efu na keche rinyo t'efu oko abeki ma naa du gwaji r'ane ka ne ki n'ofu manyu. Oli ja r'ero; owo la naa k'ero, taki idu t'alu. Abale le, ale dagbala Olai.

Ichaka ch'iyachi eche kpai enwu Igo eche che kpe jo: Eli ekọ, anyi kpai ola eka mud'ukpe alu; Ule kpai Ibolu ero chei ere; Ibolu owo ojoji-ojoji mud'ukpe owo, Ere la n'ule era ki d'efu nwu. Ukpe-che j'enwu Onu mu d'ela ki t'ogba nw'amela duu, ef'uwewe kpai enyo b'owo.

Ama owola libe kado ge kakini ukpeche ki dei neke nugbejubie wa ta. Oji ki t'ane ate-ate neke naa d'olanwu nyate k'onwu t'ere ki bane ma le, abeki onwu ch'onu, am'owola ki bo ch'adu ofo. Taku fuma eti, k'owola duu kw'Oji na t'ere, ch'okwujọ-okwujọ. Ma la nwọ fu hiuko tane, iwọ kpai uyo eneka chei ene duu. Ma la nwọ f'alu eti, Ola-alu duu che'ka koji ochaka am'erola ki bo, Ich'akoji olanwu katete n.

Ma chane ekeli:

Efu am'erola

Adu do n

Efu am'erola

Adu do

Arare enedu-enedu

Ewa ch'ewa

Arare enedu-enedu

Ewa ch'ewa

Arare enedu-enedu

Ukpalu ch'ukomu wa

Gw'onyu mi, naa gw'ony'uwe

Ako anwola omemele

Gw'onyu mi, naa gw'ony'uwe

Ako anwola omemele

Unyo ch'udama

Ef'udama, a ch'ukolo

Nwu anwọla ki n'ọlafia

Ef'udama, a ch'ukọlo
Nwu anwọla ki n'ọlafia
Udama ch'ukpahi wa.

Ekidei mu d'eli ma. Anwọla akeli i t'ẹnwini i, ekidei du tejugede ojoji ki dugbo am'one kpai am'ela, abeki abei ku ma kọ lule ọtata. Alu duu ku ma li, am'ela aberemẹlẹ ja ujachẹ i n. Eli eko mud'enwu anyi. alu tẹ nwu ujenwu kate, eli ekọ dọ n. Ma f'ujeju e d'ēju t'enwu igbele dọ te kpai ujedama e f'edọ lichi t'ichi igbele.

Alu k'one akoche kw'ugbo udama erọ-ọla chakaa, ma che nyonyo; amaa anwọla kpai Oji chane ejogwu ekeji, ogwu chane, uja enẹ ki t'ogba, egba duu ku ma ch'ichi yi, ma m'ọla ko gwẹgọ kpai amela ku k'ujache udago otata tinyo

---

Michael Achile Umameh, Ọma-Igala uche, ula kw'ojane Naijiria. Atama Ojo alu ọda aladi ina Catholic uche gẹ. Na j'omudechi oji amenwu ojoji-ojoji efu-ola-Ojo kpai enwu Ilei duu. U d'omọ achukoche efu unyi ukoche lile efu ewo Leeds.

Michael Achile Umameh, is Igala speaking Nigerian-born catholic priest, a doctoral student of Mathematics Education, University of Leeds, UK. A published poet, critic, social commentator and avid promoter of Indigenous African literature and ethnomathematics of the Igala speaking people of Nigeria. His published collection of poems are: *The Memoir of the Reluctant Prodigal (2006)* and *The mills of the gods and other rented tears (2011)*. He is eclectic in his approach to literature and arts. He enjoys mathematics, reading, writing and translation into Igala language.